

जनावरातील सर्पदंश

शेतात काम करताना शेतकऱ्यांना किंवा जनावरांना अनेकदा सर्पदंश होण्याची शक्यता असते. सापाच्या विविध प्रजाती आहे. जगात २५०० पेक्षा जास्त सापाच्या जाती आहेत. त्यापैकी फक्त १/३ साप विषारी आहेत. नाग, मण्यार, घोणस, फुरसे, नागराज इ. विषारी जातींचा समावेश होतो. सापाचे मुख्य खाद्य उंदीर, बेडुक, पक्षांची अंडी, टोळ, मासे, पाल इत्यादी आहेत. महत्त्वाचे म्हणजे साप हा मांसाहारी आहे. सापाला कान नसतात त्यामुळे त्यांना ऐकू येण्याचा प्रश्नच नाही. सापाला विभागलेल्या जिभेच्या साहाय्याने ध्वनी कंपनाची जाणीव होत असते. सापवाल्याच्या पुंगीच्या हालचाली वरून साप हालचाल करत असतो. सापाच्या मेदुंची संपुर्ण वाढ होत नसल्यामुळे तो हुशार नसतो.

विनविषारी सापाची ओळख

- पाठीवरील खवले लहान असतात.
- पोटावरील खवले लांबट असतात ते पुर्ण लांबी पर्यंत असतात.
- डोक्यावरील खवले लहान असतात.
- उदा. धामण, अजगर, आंधळा, पाणसाप, सर्पटोली, गवत्यासाप

विषारी सापाची ओळख

- फणा काढण्याची क्षमता असते. फण्यावर १० चा आकडा असतो.
- मानेवर २-३ पट्टे असतात.
- घोणस सापाचे तोंड इंग्रजी V आकाराचे असते.

जनावरांना सर्पदंश झाल्यावर पाच ते आठ मिनिटांत त्याची लक्षणे दिसायला लागतात. जनावराला साप चावल्याची खात्री करावी. साप चावलेल्या जागेच्या वरच्या बाजूस कपडा, दोरी, रूमाल, रबराची पट्टी, कमरेचा जाडसर दोरा शक्य तितक्या लवकरात लवकर घट्ट बांधावा, त्यामुळे रक्तात भिनणाऱ्या विषाची तीव्रता कमी होते. लगेचच पशुवैद्यकाशी पुढील उपचारासाठी संपर्क साधावा. दंश केलेल्या ठिकाणी दातांच्या खुणा दिसतात. व्रणातून रक्तस्राव होतो. जनावरास असह्य वेदना होतात. आग होते, जागा सुजते, जनावर अस्वस्थ होते, विष रक्तात भिनल्यावर जमिनीवर पाय आपटते. कधी कधी तीन पायांवर उभे राहते, जमिनीवर धाडकन पडते. पायाने लंगडते, वारंवार (लाल रंगाची) लघवी करते. जनावर चारा खाणे, पाणी पिणे बंद करते. तोंडातून लाळ गाळते. चारवट गाळते. जिभेला सूज आल्यामुळे तोंडाची हालचाल बंद होते. तोंडाच्या, घशाच्या स्नायूंचा लकवा

होतो. जनावराचे पोट फुगते, डोळे सुजतात.

पापणीला सूज आल्यामुळे डोळे उघडता येत नाहीत व जनावर सुस्तावते. श्वसनास अडथळा निर्माण होऊन श्वासोच्छ्वास मंदावतो. जनावराच्या शरीराचे तापमान कमी होते व शरीर थंड पडते. जनावर सारखे हंबरते. मण्यार जातीच्या सर्पदंशामध्ये जागेवर सूज येत नाही. जनावरास चक्कर येते. श्वसनक्रिया व हृदयाचे ठोके वाढतात आणि जनावर जमिनीवर खाली कोसळते. अतित्रासाने जनावर बेशुद्ध पडते आणि मृत्यू ओढवतो.

सर्पदंशावर प्रथमोपचार :

- १) साप चावल्याची खात्री करावी. सर्पदंश झालेल्या ठिकाणी तिक्षण हत्याराने चीरा पाडाव्यात. ही जखम १ सें.मी. खोल जाणार नाही याची काळजी घ्यावी.
- २) दंशाची जागा स्वच्छ, भरपूर पाण्याने साबण लावून धुवावी. तीक्ष्ण, निर्जंतुक केलेल्या ब्लेड किंवा सुरीने चिरा द्यावा. रक्तस्राव होऊन विषाचा निचरा करण्यासाठी ओल्या केलेल्या सुती कापडाचा किंवा रूमालाचा वापर करावा.
- ३) जखम पोर्टोशिअम परमँगनेटच्या तीव्र द्रावणाने स्वच्छ धुवावी आणि तत्काळ पशुवैद्यकाशी संपर्क साधून मदत घ्यावी आणि उपचार करावे.

प्रतिबंधात्मक उपाययोजना :

- १) जनावरांच्या गोठ्याभोवती झाडे-झुडपे वाढणार नाहीत, गोठ्यात खाचखळगे, कपारी राहणार नाहीत; तसेच गोठ्यात कीटक, पक्षी, उंदीर इ. चा प्रादुर्भाव होणार नाही याची काळजी घ्यावी.
- २) गोठ्यात दिवसरात्र पुरेसा उजेड असावा.
- ३) रात्रीच्या वेळी जनावरास चरावयास सोडू नये. दलदलीच्या ठिकाणी, तसेच झाडाझुडपांमध्ये जनावराला चरावयास सोडू नये.
- ४) जनावरांच्या गळ्यात घंटा बांधावी.
- ५) चाऱ्याची साठवणूक गोठ्यापासून काही अंतरावर उंच ठिकाणी करावी.
- ६) कुत्रा, मांजर इ. पाळीव प्राणी पाळावेत.

प्रकाशन

महाराष्ट्र पशु व मत्स्य विज्ञान विद्यापीठ, नागपूर, संशोधन अनुदान अंतर्गत

* मार्गदर्शक *

www.mafsu.in

www.knpcvs.in

कर्नल प्रा. (डॉ.) ए. एम. पातुरकर
मा. कुलगुरु, मपमविवि, नागपूर

डॉ. एस. व्ही. उपाध्ये
अधिष्ठाता, पशुविज्ञान विद्याशाखा,
मपमविवि, नागपूर

डॉ. एन. व्ही. कुरकुरे
संचालक संशोधन,
मपमविवि, नागपूर

डॉ. ए. यु. भिकाने
संचालक विस्तार शिक्षण,
मपमविवि, नागपूर

डॉ. व्ही. डी. आहेर
सहयोगी अधिष्ठाता
क्रांनापापवैम, शिरवळ, जि. सातारा

* लेखक *

डॉ. व्ही. डी. आहेर

प्राध्यापक, पशुशल्यक्रियाशास्त्र विभाग
क्रांनापापवैम, शिरवळ, जि. सातारा

* संकलन *

डॉ. स्मिता आर. कोल्हे

संशोधन प्रकल्प प्रमुख, पशुवैद्यकीय व पशुसंवर्धन विस्तार शिक्षण विभाग
क्रांनापापवैम, शिरवळ, जि. सातारा

संपर्क : टोल फ्री क्रमांक : १८००-२३३-३२६८ सकाळी १० ते सायं. ६ वा.